

ВІДГУК

офіційного опонента Рудої Тетяни Петрівни на дисертацію (монографію) Коваль Галини Василівни «Поетичний універсум календарно-обрядового фольклору українців», подану до захисту на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук за спеціальністю 10.01.07 – фольклористика

Сучасна вітчизняна фольклористика помітно активізувалася у вивченні тих пластів національної художньої культури, в яких панорамно відбилися картина світу, менталітет, естетичні смаки і уявлення, моральні принципи народу. Одним з таких потужних пластів є фольклор, безпосередньо пов'язаний з річним календарем і відповідними обрядами.

Актуальність дисертаційної теми обумовлена насамперед тим, що досі не було здійснено комплексного дослідження української календарно-обрядової пісенності в усій сукупності її жанрів, багатстві поетики, особливостях рецепції та функціонального призначення. Саме таким багатоаспектним дослідженням є монографія Галини Коваль, в якій аналізуються вербальні тексти у зв'язку з обрядодіями та звичаями, традиційним укладом життєдіяльності та історичними обставинами їх функціонування.

Наукова новизна роботи очевидна, оскільки дисертантка спирається на доволі солідну джерельну і теоретичну базу, використовує інтердисциплінарний підхід (напрацювання не лише фольклористики, етнології та літературознавства, а й етнолінгвістики, етнопсихології, естетики тощо). Такий підхід в осмисленні об'ємного фольклорно-етнографічного матеріалу дав можливість не тільки актуалізувати важливу наукову проблему, а й представити календарно-обрядову пісенність як сукупність жанрів, багатопланову за тематикою, образами, мотивами, стильовими ознаками, встановити ступінь збереження традиції та зміни, що відбувалися і в обрядах, і у сприйнятті певних елементів пісенного тексту.

Цінним є те, що Г. Коваль ввела в науковий обіг чимало архівних матеріалів (записи Л. Мартовича, Є. Бохенської, А. Онищука, О. Роздольського, С. Шевчука та ін.), а також власні польові записи, частина з яких зафіксована нею ще в студентські роки.

У вступній частині дисертації докладно окреслені **предмет, об'єкт, мета і завдання**. Авторка застосувала для осмислення «поетичного універсуму» календарного фольклору необхідний **методологічний інструментарій**, яким вона прекрасно володіє. Історичний метод сприяв виявленню традиції та її спадкоємності на різних етапах історичного розвитку; історико-типологічний – дав можливість показати повторюваність мотивів і поетичних прийомів, а також провести паралелі між фольклорними зразками з різних регіонів. Структурно-типологічний метод дозволив виокремити основні мотиви календарних пісень та виявити відображення в них обрядового церемоніалу, глибинну семантику символів. Дещо менше застосовані в роботі структурно-семіотичний і статистичний методи. Основна увага приділяється аналізу поезики фольклорних творів, їх тропеїстичної системи, стилістики, засобів, що посилюють експресію вербального тексту – для цього використовується філологічний підхід (методи стильового аналізу).

Реалізації задуму підпорядкована структура дослідження: вступ, чотири розділи, в яких зібраний матеріал систематизовано у відповідності до поставлених проблем, і висновки.

Джерельна база, історіографія проблематики, методологічні засади дослідження представлені у першому розділі. Дисертантка дала широкий огляд зібрань фольклорних текстів, зафіксованих ученими, письменниками, аматорами з початку XIX – до початку XXI ст. (від Зоріана Доленги-Ходаковського, М. Костомарова, А. Метлинського, П. Чубинського – до публікацій, здійснених О. Деєм, О. Чебанюк, В. Давидюком, В. Соколом та ін.). Причому скрупульозно проаналізувала і опубліковані збірники, і вперше залучені до розгляду архівні матеріали, власні записи.

Ґрунтовно й всебічно представлено історію вивчення календарно-обрядової традиції (яке, за спостереженнями авторки, проходило синхронно із збиранням та публікацією текстів), починаючи від М. Максимовича і завершуючи студіями сучасних дослідників (Л. Копаниці, Г. Василькевич, М. Дмитренка, О. Івановської, Н. Пастух та ін.). Докладно простежена історія збирання і видання календарного фольклору свідчить зокрема про те, що в радянський період упродовж майже трьох десятиліть увага до цього масиву народної творчості була помітно послабленою (хоча сама традиція не переривалася), а значить, українська фольклористика понесла відчутні втрати.

Відзначимо, що Г. Коваль, зосереджуючись на проблемах поетики календарно-обрядових пісень, залучає і розвідки, в яких аналізується поетика інших жанрів (весільних, історичних тощо). А також звертається до класичних та найновіших праць з історії та теорії поетики (від О. Веселовського до О. Волковинського).

Характеризуючи теоретико-методологічні основи праці, авторка визначає мету кожного із використаних методів та підходів, аргументує їх доцільність у дослідженні різних аспектів заявленої проблематики.

У розділі II **«Календарно-обрядова творчість у народнопісенній культурі українців»** дослідниця зосереджує увагу на проблемах трансмісії фольклорної традиції та її художньої рецепції, а також ролі пам'яті у збереженні творчості народу. Вона переконливо доводить, що традиціоналізм календарно-обрядових текстів ґрунтується на типовості, повторюваності, відтворюваності дійсності «за допомогою різних обрядодій, вербальних засобів, що мають мегамігічну дію» (с. 80). Варіантність текстів, підкреслює Г. Коваль, перебуває під «контролем традиції». Ритуал, як маркер для обрядової поезії, виступає комунікативним компонентом для його учасників. Дисертантка зосереджується на аналізі вербального тексту, однак неодноразово показує, що він нерозривно пов'язаний з іншими знаковими системами – «мовами» жестів, міміки, пантоміми, танцю, музики. Вона відзначає, що первісно пріоритет належав не

слову, а рухові, шумовим ефектам (вигукування-викрикування тощо), які мали магичну силу, за переконанням далеких предків.

Авторка наголошує на важливому моменті – стійкості народних уявлень про необхідність дотримання обрядів та звичаїв, порушення чого може спричинити нещастя і навіть планетарну катастрофу (с. 88).

Фольклорна традиція, підкреслює вона, формує колективну пам'ять спільноти, виражає естетичні смаки, норми поведінки і моралі. Глибинне вивчення давніх обрядів та сучасного побутування календарної обрядовості, свідчить про поступову втрату їх культового і магичного значення (це відзначали ще М. Грушевський, Ф. Колесса). Г. Коваль констатує зменшення «сугестивного навантаження» інформації; ритуально-магічні дії театралізуються, сакральний їх смисл змінюється на естетичний. Елементи театралізованості дослідниця простежує в обрядах колядування, вертепу, «Кози», «Маланки», «Куста», купальських, русальних та ін.

Чи не вперше в українській фольклористиці приділяється увага редуплікації як формі вербального відтворення обряду в пісні (тобто переспіву обрядодій або звичаєвих елементів).

Підрозділ 2.4 ґрунтується на цікавих спостереженнях щодо фольклорного хронотопу, аналізі понять виміру і рахунку часу та присутності їх в обрядових текстах («рік», «добрий час», «щаслива година», «Свята неділя», «Петрівочка» тощо).

Галина Коваль представляє поетичну модель простору в календарному тексті, де «дім» – одне з найважливіших соціокультурних місць. Дотримуючись певної градації, дисертантка розглядає інші предмети, що перебувають у просторі дому («покуть», «столи тисові», «шовкові обруси», «сіни», межовий простір – вікно, двері, поріг тощо). Розглянуто також краєвидні та ландшафтні локуси (бір, гай, діброва, гора), водний простір (вода, взагалі, ріка, море, Дунай, броди ...), які часто фігурують в календарно-обрядовій поезії не лише українців, а й інших слов'янських народів.

Широтою охоплення матеріалу і глибиною аналізу відзначається розділ **«Тропеїстична система календарно-обрядових пісень»** (III). Тут розглядаються універсальні тропи поетичної мови – епітети, порівняння, гіперболи, метафори, їх функції, пропонується власний принцип аналізу і класифікації. Наприклад, авторка пише про важливу роль емотивних епітетів (тобто тих, що виражають почуття) і підкреслює, що в календарно-обрядовій поезії дається, як правило, позитивна характеристика персонажів (адресатів) та оточуючих предметів; це відповідає головній меті – ідеалізації людини і світу, в якому вона живе.

Дисертантка проаналізувала різні форми порівнянь – прості (нерозгорнуті) і складні (розгорнуті) та дійшла висновку, що продуктивнішими є прості, створені за допомогою сполучників «як», «ніби», «що», і спрямовані на увиразнення портрета персонажу, характеристики предметів, явищ і процесів (с. 199). Авторка переконливо демонструє роль порівнянь на образі дівчини («як зоря зійшла», «як у полі квіточка», «як ягідочка» тощо). Аналіз компаративних засобів здійснюється за допомогою конструкції «суб'єкт – об'єкт – ознаки за відмінністю (подібністю), образ», запропонованої дисертанткою.

Символічні коди у піснях річного календаря скласифіковані в окремі групи: астральні, флористичні, орнітоморфні, числові (§ 3.5). Підкреслюється, що головне спрямування всіх цих засобів – возвеличення героїв, створення позитивної емоційно-настроєвої ситуації.

Наступний розділ (**«Стилістично-композиційна маркованість календарно-обрядових творів»**) присвячений таким стильовим особливостям фольклорних текстів, як експресивність, формульність, паралелізм, композиційні засоби (повтори, рефрени, анафори, епіфори, алітерація, тавтологія). Авторка зазначає, що, наприклад, демінутиви (зменшувально-пестливі слова) виступають важливим маркером національної специфіки українського мовлення і значною мірою формують поетичну модель фольклорного тексту. На підтвердження цієї тези зазначає, що в одній з

обжинкових пісень, яка налічує двісті тридцять одне слово, двадцять два – демінутиви (с. 303).

У підрозділі 4.2 проаналізовано різні поетичні формули: ініціальні (хронологічні, просторові), медіальні (звернені безпосередньо до адресатів), формули неможливого, фінальні (що містять добрі побажання). Формульність, доводить Г. Коваль, є універсальною закономірністю календарно-обрядової пісенності. Проблема формульності щодо цього масиву народної поезії майже не розглядалася в українській фольклористиці. Наголошено, що, на відміну від інших жанрів, приурочені до річного циклу пісні містять прямі вказівки на місце обрядової дії («Коло води-моря, коло Мареночки»...). А паралелізм (§ 4.3) – стилістична фігура, яка ґрунтується на однотипній синтаксичній побудові двох або більше суміжних одиниць, породжує відчуття їхньої симетрії. Цікавим є спостереження над тим, що психологічні паралелізми інколи нагадують про давно забуті звичаї (наприклад, «ярмарки на дівчат»), описані ще Зеноном Кузелею (с. 328).

Дисертантка зуміла ґрунтовно і доказово осмислити своєрідність художньої системи календарно-обрядових пісень, їх архітектоніки, стилістики, тропеїстики, нерозривного зв'язку з обрядодіями, танцями, музикою. А також показала їх функції – естетичну, соціалізуючу, гедоністичну.

Завершується дисертація висновками, що докладно підсумовують результати дослідження.

Аналізуючи поетику календарно-обрядового фольклору, Г. Коваль показала, як створюється краса. Краса зображення ідеального світу, позбавленого турбот і негараздів реальної дійсності, населеного досконалими фізично і духовно, щасливими людьми. І краса й милозвучність самого поетичного слова, створювана усім багатством образотворчих і стильових засобів.

Підсумуємо **найбільш істотні наукові результати:**

- дослідження – логічно побудоване, з чіткою композицією, з послідовним і теоретично вагомым викладом матеріалів – є помітним внеском у сучасну фольклористику;
- робота оригінальна, має значний теоретико-методологічний потенціал і практичну цінність;
- уперше комплексно представлено вербальні та невербальні компоненти фольклорного тексту як синкретичного явища;
- монографія (дисертація) Галини Коваль має інтердисциплінарний характер, у ній застосовано досягнення не лише фольклористики, а й літературознавства, етнології, етнолінгвістики, етнопсихології;
- продемонстровано новаторський підхід до вивчення календарно-обрядової поезії, зокрема таких її ознак, як редуплікація, своєрідність хронотопу, формульність, рефрени, паралелізм тощо;
- ґрунтовно і детально проаналізована тропеїстика і стилістика народнопоетичних текстів;
- цінним додатком є термінологічний покажчик, що свідчить про багатство категоріального апарату роботи.

Теоретико-методологічне підґрунтя дослідження, методи аналізу фактичного матеріалу і висновки не викликають заперечень, але в ході знайомства з текстом виникли деякі зауваження і міркування:

1. Серед методів, зазначених у «Вступі», варто було б згадати такі, фактично використані в дисертації, як: джерелознавчий (авторка дає характеристику друкованих і архівних зібрань), герменевтичний (оскільки в роботі присутнє глибинне тлумачення текстів), а також системний підхід, про який неодноразово йдеться у розділах.

2. До джерельної бази доцільно було б залучити збірники народної пісенності різних регіонів України, укладені Л. О. Єфремовою (усього видано вісім томів). У кожному з них є розділи календарно-обрядових пісень. Звернення до цих видань було б корисним при вивченні регіональних відмінностей у пісенних текстах.

3. Оскільки в дисертації ряд питань поетики вирішуються в контексті системного підходу, вважаю, що доречним було б звернутися до монографії Г. Клочека «Енергія художнього слова» (Кіровоград, 2007), в якій розглядається подібна проблема в літературознавстві.

4. Г. Коваль приділяє значну увагу проблемі збереження фольклорної традиції, у зв'язку з чим можна порадити звернутися до праць С. Й. Грици «Фольклор у просторі і часі» (2000) і «Трансмісія фольклорної традиції» (2002).

5. Цікаво було б звернути більшу увагу на поодинокі приклади складного паралелізму, коли за позитивним слідує заперечний («Виходить же нам чорна хмара, / Але не є то чорна хмара, / Але но є то напередовець»). Це, так звана, «слов'янська антитеза», яка часто зустрічається, наприклад, у фольклорі південних слов'ян.

Висловлені зауваження не є істотними і не знижують загальної високої оцінки дисертаційної роботи, виконаної на належному теоретичному рівні, із залученням теоретико-методологічних засад сучасної фольклористики та суміжних наук.

Сформульовані в дисертації наукові положення та висновки є обґрунтованими, їхню достовірність і новизну підтверджено у виступах на міжнародних та всеукраїнських конгресах, конференціях, семінарах, у численних одноосібних наукових публікаціях у фахових наукових виданнях України та зарубіжжя. Публікації відображають усі основні елементи дисертаційної роботи. Зміст автореферату є ідентичним основним положенням дисертації. Усе це переконливо свідчить, що вона цілком відповідає чинним вимогам до робіт гуманітарного профілю.

Отже, вважаю, що монографія (дисертація) «Поетичний універсум календарно-обрядового фольклору українців» є самостійним, завершеним, ґрунтовним науковим дослідженням, результати якого є значним досягненням для розвитку сучасної української фольклористики. Праця відповідає вимогам п. п. 9, 10, 12, 13 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 24.07.2013 р., № 567 (зі змінами,

внесеними згідно з Постановою Кабінету Міністрів України № 656 від 19.08.2015 р., № 567 від 27.07.2016 р.), а також вимогам МОН України щодо докторських дисертацій, а її авторка, Галина Василівна Коваль цілком заслуговує присудження наукового ступеня доктора філологічних наук за спеціальністю 10.01.07 – фольклористика.

Офіційний опонент –

доктор філологічних наук, провідний науковий співробітник
відділу екранно-сценічних мистецтв та культурології

Інституту мистецтвознавства, фольклористики

та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України

Т. П. Руда

20 квітня 2021 р.

Григор'єв Г. Рудой Т. П. ЗАСВІДЧУЮ
Ученый секретар Института
мистецтвознавства, фольклористики
та етнології ім. М.Т. Рильського
НАН України